
CLARA SCHUMANN

művészetére és személyiségére emlékezünk

halálának 120. évfordulója alkalmából

(Dr. Csehi Ágota)

1819-ben Lipcsében született az egyetemes zongoraművészet egyik legjelentősebb alakja *Clara (Josephine) Schumann* (született *Wieck*) és Frankfurtban halt meg hetvenhét évesen 1896-ban. Idén, 2016-ban emlékezünk tehát halálának 120. évfordulójára. E alkalomból elevenítjük fel életét, személyiségét, munkásságát, hiszen alkotói tevékenységével jelentős szerepet játszott a 19. század zenei és kulturális életében és sikeres előadóművészetével számos férfi zongoraművész kollégáját túlszárnyalta.¹

Clara Schumannt kétség kívül korának egyik meghatározó művészegéniségének tartották. Apja Friedrich Wieck, a híres zongoratanár volt.² Clara lányát öt éves korában kezdte zongorázni tanítani és tehetsége korán megmutatkozott.³ Wieck tanítási módszere a régi iskola táborának, ill. képviselőinek elveire épült. A zongoratanulás első két évében kotta nélkül és hallás után zongorázott. Csak ezt követően, már bizonyos tevékenységek elsajátítása

¹ A 19. századot a zenében az *előadóművészet és a virtuózok aranykorának* tartották. A zeneművészetben ez a hangszeres zene és az ének terén egyaránt megnyilvánult. A kor kiváló férfiművészei mellett – mint Niccolò Paganini, Liszt Ferenc, Frederick Chopin, Ignaz Moscheles, Friedrich Kalkbrenner – sikeres művész-hölgyek egész sora is beírta magát a zenetörténelembe. Az ünnepektől énekesnők közül mindenekelőtt *Marie Malibran*, *Cornélie Falcon* és nem utolsósorban *Guiditta Pasta* nevét említjük, aki a korabeli kritikák alapján a tökéletes romantikus énekstílust testesítette meg. De idézhetjük kiváló zongoraművésznők egész sorát is. Említést érdemel mindenekelőtt *Clara Schumann* és tehetséges hölgy növendékei, mint pld. *Natalia Janoth*, *Fanny Davies*, *Ilona Eibenschutz*. Mesterfokú előadóművészetéről tettek tanúbizonyosságot Liszt Ferenc növendékei is, így *Sophie Menter*, *Anna Mehlig*, *Adele aus der Ohe*, *Vera Timanova*, *Julie Rivé King*, továbbá Theodor Leschetizky tanítványai – *Fannie Bloomfield Zeisler*, *Anna Nikolajevna Jesipova*. A zongoraművészet egyéni hangulatát képviselte *Tereza Careña*, továbbá *Marie Pleyel* (a francia zeneszerző Hector Berlioz titkos ihletője) és az úgyszintén francia művésznő, zeneszerzőnő *Cécile Chaminade* is e „névsorba“ tartozik. (Lásd még: TÓTH-BAKOS, Anita: *Cécile Chaminade munkássága*. In: *Nőképek kisebbségben II*. Phoenix Library, Bratislava 2014, s. 45-47)

² Wieck, Johann Gottlob Friedrich (1785 – 1873): német zenepedagógus, zongoratanár. Zongoragyárat és kottakölcsönzöt alapított Lipcsében, amit hamarosan kénytelen volt bezárni. Két lánya – Clara és Marie – zongoraoktatásával olyan hírnévre és elismerésre tett szert, hogy életét kizárólag a zongoratanításnak szentelhette. Robert Schumann és Hans von Bülow is a tanítványai közé tartoztak.

³ A Wieck házaspár sajnálatos módon ebben az időben vált el. Majd Clara apja öt évvel később 1829-ben újra megnősült és ez beárnyékolta Clara boldog gyermekkorát.

után, azaz a hallás- és ritmusérzék kifejlesztését követően tértek a kottaolvasásra, amikor már az összes skálát és akkordjait, felbontásait művelte és képes volt transzponálni 200 könnyebb etűdöt. Csak ezután következhetett ismert zeneszerzők műveinek interpretálása, mindenekelőtt Johann Baptiste Cramer, Muzio Clementi, Ignaz Moscheles etűdjeinek és Wolfgang Amadeus Mozart és Ludwig van Beethoven szonátáinak tanulmányozása és tolmácsolása. A gyakorlás viszont nem haladhatta meg a napi két órát. A zongorát a „lélek hangszerének” tartotta. A művészi előadás alapvető feltételeinek a fogékonyságot, intelligenciát és a szívet tartotta. Véleménye szerint az „akrobatikus kezeknek győzedelmeskedniük kell a technikai nehézségek felett és művészi lelket varázsolni az előadott zeneműnek”.⁴

Friedrich Wieck szigorú, energikus ember volt, sőt időnként kegyetlen és kompromisszumokra nem hajló tanár, amiről Clara naplójában tett feljegyzései is tanúskodnak. „Apám, aki már bizonyos ideje változást várt a gondolkodásomban, ma ismét megjegyezte, hogy még mindig lusta, nemtörődöm és rendetlen vagyok, keményfejű és nem következetes, és ilyen vagyok a zongorajátékban is [...] a szemem láttára tépte össze Hünten variációinak példányát és hogy mától nem fog tanítani, nem játszhatok mást Cramer etűdjein és Czerny trillás gyakorlatain kívül” – olvasható Clara naplójában 1828-as keltezéssel.⁵

Mindennek ellenére Clara kilenc éves korában már egész Mozart zongoraversenyeket és Hummel koncertet játszott. Hamarosan megszülettek első saját kompozíciói is. 1828-ban, tehát már kilenc évesen olyan érett zongorista volt, hogy nyilvánosan szerepelt a lipcsei Gewandhausban és két évvel később ugyanitt adta első egész esti szóló hangversenyét. További fellépések egész sorozata következett Németországban, majd Franciaországban. Ebben az időszakban jelentek meg az első kritikák is, melyekben Clara előadóművészetét a már elismert *Anne Carolīne de Bellevill* művészetével hasonlították össze. *Bellevill* abban az időben huszonhat éves volt és Carl Czerny⁶ egyik legtehetségesebb növendéke. Viszont igényes feladatnak tűnt összehasonlítani e két hölgy zongoraművészetét. Sajátos személyiség volt ugyanis mindkettő. Művészetüket Robert Schumann jellemezte találóan: „Nem lehetséges őket összehasonlítani. Egyikük a francia, másik a német iskola képviselője. *Bellevill*

⁴ ČIEFOVÁ, Martina: *Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí*. Nitra : KH PF UKF, 2008, 41. o.

⁵ STAROSTA, Miloslav: *Kapitoly z dejn klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry*. Bratislava : VŠMU, 2000., 52. o.

⁶ Czerny, Carl (1791 – 1857): osztrák zongorapedagógus, zongoratanár. Ludwig van Beethoven növendéke volt 1801 – 1803 között. Már egészen fiatalon elismert zongoratanárrá vált és olyan kiváló zongoristákat nevelt ki, mint Liszt Ferenc, Theodor Leschetizky, Theodor Kullau. Fontos szerepet játszott J. S. Bach és L. van Beethoven zongoraműveinek népszerűsítésében. Több mint 1000 művet komponált, de az utókor számára mindenekelőtt a pedagógiai célú technikai gyakorlatai, zongoraetűdjei maradtak jelentősek.

játéka technikai szempontból sokkal kidolgozottabb, de Clara játéka szenvedélyesebb. Bellevill billentésmódja a hallásnak kellemes, de nincs mélyebb hatása, míg Clara tónusa a lélekbe hatol és a szívet szólítja meg. Az első a költő, a második pedig a vers.”⁷

Clara Wieck életében jelentős fordulatot idézett elő és lényeges hatást jelentett a híres német zeneszerző Robert Schumann, később Clara férje. Robert Schumann⁸ zenei karrierjét zongoristaként kezdte, épp abban az időben, amikor a virtuóz kultusz aranykorát élte. Zongoraművészi karrierre vágyott maga is, melynek érdekében olyan mechanikus segédeszközöket alkalmazott a gyakorláshoz és olyan túlzott megerőltető technikai gyakorlatokat végzett, amelyek következtében jobb kezének negyedik ujjá lebénult és így zongoraművészi pályája a kezdet kezdetén meghíusult. Schumann e drámai fordulat következményeként saját műveit nem tudta bemutatni, de a sors kegyelme, hogy megismerte tanára lányát, Clarát, aki később műveinek odaadó és hiteles tolmácsolója lett. Mindennek következményeként (is), valamint tanára Friedrich Wieck hatására, Schumann egy sajátos „zongorastílust” alakított ki.⁹ Műveinek nagy része programzene és mindenekelőtt irodalmi művek inspirációjáról tanúskodnak. Zongoraművei ciklikus jellegűek, tételek sorozata.

A tizenkilenc éves ifjú zenész gyengéd érzelmeket kezdett táplálni a kivételesen tehetséges, még „gyermek”, Clara iránt. Érzelmei viszont tartósnak bizonyultak és 1837-ben megkérte kezét, ami sajnálatos módon konfliktusok egész sorát idézte elő. Clara apja teljes mértékben ellenezte a házasságukat, sőt lányát eltiltotta a kérésétől. Kapcsolatuk és kölcsönös szerelmük viszont erősebb volt és végül hosszú várakozás után 1840-ben a már sikeres harminc éves zeneszerző feleségül vette az akkor huszonegy éves Clarát, zongoratanárának sokoldalú zenei tehetséggel megáldott lányát. Házasságuk tizenhat évig, a zeneszerző haláláig

⁷ STAROSTA, Miloslav: *Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry*. Bratislava : VŠMU, 2000., 52. o.

⁸ Robert Schumann (1810 – 1856): német zeneszerző. Előbb jogi tanulmányokra iratkozott be a lipcsei egyetemre, de Paganini egy frankfurti koncertjének hatására végleg a zenei pálya mellett döntött. 1830-ban került Friedrich Wick zongoratanárhoz, de zongoratanulmányait rövid időn belül kénytelen volt befejezni jobb kezének gyógyíthatatlan sérülése következtében. 1834-ben megalapította a Neue Zeitschrift für Musik herausgegeben durch einen Verein von Künstlern und Kunstfreunden c. folyóiratot, melyet 1944-ig szerkesztett. Írásaiban a német zenei világnak bemutatta és népszerűsítette a haladó szellemű kortársai művészetét, mint pld. Frederick Chopint vagy Johannes Brahmsot. Barátja, Felix Mendelsson-Bartholdy meghívására tanított az újonnan megalapított lipcsei Konzervatóriumban, 1844-től Drezdában a Liedertafelt vezette, 1850-ben elvállalta a düsseldorfi városi igazgatói állást. Tiszteletére 1910-ben létrehozták a Schumann Társaságot, amely ma is működik Zwickauban.

⁹ Wieck legjelentősebb hatása abban nyilvánult meg, hogy megismertette Schumannal J. S. Bach és L. van Beethoven művészetét, amely későbbi zenei nyelvében jelentős mértékben meg is nyilvánult. „A középső szölamok gondos vezetése, az imitációs szerkesztés gyakorisága Bach hatására vall, a motívikus dolgozást mód Beethoven öröksége.” In: PÁNDI, Mariann: *Hangversenykalauz. IV. Zongoraművek*. Budapest : Hatágú Síp Alapítvány, 1995, 197. o.

tartott, melyből nyolc gyermekük született.¹⁰ Schumann tragikus sorsa és betegsége ellenére is mindvégig rajongva szerette feleségét.¹¹

Robert Schumann Clara személyét, alakját számos művében is megörökítette. E művészi megnyilvánulás érzelmeiket, őszinte szerelmüket és mély kapcsolatukat tükrözte. Schumann felesége alakját első alkalommal az *Impromptu Clara Wieck témájára*, op. 5 szám alatti művében idézte. E kompozíció alapját, ill. témáját valójában Clara tizennégy éves korában komponált *Románca* képviseli, melyet a zeneszerző és zeneköltő e szerzeményéhez 1833-ban vett át és dolgozott fel.¹² A *fisz moll szonáta*, op. 11, melyen Schumann 1833 – 1835 között dolgozott, szavait idézve „*egyetlen szívből fakadó kiáltás utánad*“ (természetesen Clara után). A *Toccata*, op. 7 c. műve szintén Clarának szóló ajánlással jelent meg 1833-ban. Az 1837-ben komponált *Dauidsbündlertanze*, op. 6-ban Clara alakját jelképezi az első tételben bemutatott táncmotívum. A *Karneval*, op. 9 (Schumann egyik legismertebb és legnépszerűbb zongoraciklusa 1834 – 1835-ből) 11. tételében a szerző *Chiarina* cím alatt idézi Clarát, keringőformában megfogalmazva és „lángoló vallomás” formájában. A *Gyermekjelenetek*, op. 15 1838-ban készült el. E tizenhárom tételes zongoraciklussal kapcsolatban Schumann a következő gondolatait címezte Clarának: „*Rájöttem, hogy semmi nem ad jobban szárnyakat a képzeletnek, mint a feszültség, a vágyakozás valami után, ez történt mostanában is, miközben levedre vártam, egész kötetre valót komponáltam – csodálatosat, bolondosat, ünnepélyeset – csak nézel majd, ha egyszer eljátszod [...] Örömet lelsz majd bennük, de természetesen feledned kell virtuóz mivoltodat --- Minden látható itt, könnyűek, mint a buborék [...]*“¹³

E gondolatok, mint ahogy a ciklus címe is félrevezetőek, ugyanis az egyáltalán nem könnyű, sőt előadási szempontból igényes mű nem a gyermekekről szól, hanem egy „nosztalgikusan visszaálmódott gyermekkorról – felnőtteknek“. Ha Schumann egész életműve megsemmisült volna, az utókor ebből az egyetlen csodálatosan átfogó kompozíciójából is megtudhatná milyen művész volt.¹⁴

¹⁰ A nyolc gyermekből kettő – lánya Julia és fia Felix – még Clara Schumann élete folyamán elhunyt.

¹¹ Schumannnál egyre intenzívebben jelentkeztek a végzetes lelki betegség jelei. Hallucinációk gyötörték. 1854-ben egy roham következtében a jeges Rajnába ugrott. Ezt követően saját kérésére elmeegógyintézetbe vonult Endenichbe. Itt hunyt el két évvel később 1856-ben negyvenhat évesen.

¹² Később, 1850-ben Schumann e szerzeményét átdolgozta és újra kiadta. Megváltoztatta a variációk számozását, egyet kihagyott és egyet utólag beiktatott.

¹³ PÁNDI, Mariann: *Hangversenykalauz. IV. Zongoraművek*. Budapest : Hatágú Síp Alapítvány, 1995. 206 – 207. o.

¹⁴ U. o.

Clara viszonzásul férje műveinek kiváló és odaadó tolmácsolója lett egész élete folyamán. Schumann zongoraműveinek autentikus előadójává vált és nagy sikereket ért el. 1891-ig, tehát hetvenkét éves koráig Európa számos országában hangversenyezett, beleértve Pozsonyt is.¹⁵ Repertoárjába férje művein kívül a zongorairodalom legigényesebb műveit sorolta be, pld. Beethoven szonátáit, többek közt az op. 106 *Hammerklaviert* is. Művészetére a zongoramesterség legkiválóbb vonásai voltak jellemzőek. Így a technikai készségek mesteri foka, a mély előadókészség, költői szellem, kulturált és éneklő billentésmód, a művek tartalmának hű tolmácsolása és nem utolsósorban a progresszív repertoár, mely segítségével a kortárs szerzők – Chopin, Brahms és természetesen Schumann még ismeretlen műveit mutatta be.

Clara Schumann kiváló zongoratechnikájának titka a „spórolós” ujj- és kézmozdulatok alkalmazásában rejlett, melyet apjától sajátított el. A billentyűket nagyon közelről szólaltatta meg, inkább érintve-nyomva őket, mint ütve. Ennek ellenére színes és gazdag hangszínnel muzsikált. Keze átfogta a decim hangtávolságot. A pedált keveset alkalmazta és a túlzott rubátós effektusokat is kerülte. Mindennek ellenére a zongora hangzásának széles és színes palettáját varázsolta a hallgatóság elé. Poetikus zongoraművész volt, aki játékával *a kritikusok számára vigaszt jelentett.*¹⁶ Kiváló memóriával rendelkezett, ezért fejből adta elő a tolmácsolt műveket. Ez ellenkezett a kor előadóművészetének divatjával és megrögzött szokásaival. A fejből játszás ebben az időszakban ugyanis illetlennek számított, kevésbé tisztelve ezzel a szerzőt. Ezért Clara előadóművészetének e részét kritikus szemmel nézték. Idősebb korára visszatért a hagyományokhoz és a gyengülő emlékezőképessége következményeként újra a kottából történő előadásmód híve lett.

Interpretációs művészetéről számtalan neves zenész, művész, kritikus nyilatkozott. Liszt Ferenc 1854-ben a következő elismerő szavakkal és gondolatokkal illette:

¹⁵ Clara Schumann két alkalommal hangversenyezett Pozsonyban. Először 1856. február 14-én a Duna utcai Schmidt Károly Zongoraszállóban, ahol Beethoven, Schumann, Chopin, Mendelssohn-Bartholdy és Schumann műveket adott elő. Második alkalommal pedig tíz évvel később 1866. április 2-án és repertoárjába Beethoven, Schubert, Hiller, Chopin, Mendelssohn-Bartholdy műveket sorolt be, valamint Schumann *Karnevál* op. 9 c. zongoraciklusát. A *Pressburger Zeitung* hasábjain lelkes és elismerő kritika látott napvilágot, mely szerint: „Clara Schumann korunk legnagyobb zongoravirtuóza. Játéka nemcsak tökéletes, de egyben zseniális, teljes egészében átgondolt, valóban művészi. Nemcsak kerek és könnyed mint Karlbrenner játéka, nem is szentimentális, mint Liszt játéka, nem tűnik ki bizarrságával sem, mint Chopin játéka. Ez igazából elsőprő zsenialitással felélesztett játék, amelynek a technikai tökéletesség szerves részét képezi.” In: ČIEFOVÁ, Martina: *Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí*. Nitra : KH PF UKF, 2008, 42 – 46. o.

¹⁶ STAROSTA, Miloslav: *Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry*. Bratislava : VŠMU, 2000, 56. o.

„Fokozott érzékenysége miatt minden helytelen hang katasztrófát jelentene, bizonytalan szakasz félbeszakított szimpátia, helytelen tempó nem elismert szerelem, rosszul felfogott ritmus nagy tett megbecstelenítése, amelyet az ő felháborodott lelke sértődésnek venne [...] Lemond a saját ihleteiről, csakhogy tolmácsolja a jóslatot, mint közvetlen tolmácsoló és hű előadó [...] Senki sem szárnyalja őt túl az igazságban, amellyel a mestereket adja elő. Clara Schumann nem csak zongorista és hangversenyek szervezője a szó szoros értelmében. Az ő tehetsége nekünk világi oratórium megtestesítője. Valamiféle Peri, aki a paradicsoma után vágyakozik a szépség ideáljának állandó misztikus érzékelésével.”¹⁷

Liszt Ferenc viszont nemcsak Clara Schumann személyiségét dicsérte, de elismerően fogadta az igényes és a kor zenei ízlésétől és szokásaitól eltérő progresszíven összeállított repertoárját is. Magasan értékelte mindenekelőtt a nagy bécsi klasszikus, Ludwig van Beethoven szonátáinak kivételes minőségű és szintű tolmácsolását. Az *f moll Appassionata* meghallgatása után lelkesedve adott hangot pozitív élményének. „Középszerű művészek túlságosan fárasztották és mérgeztették hallásunkat e mű rideg, lelketlen ismételtetésével. Amikor viszont lehetőségünk nyílt hallani hogyan játssza C. Schumann, a legerősebb belső lelki nyugalom árasztott el minket. Festőnek éreztük magunkat, aki ismét meglelte a nemes eredetűt, amely hosszú ideig üldözve volt az ízléstelenül torzító másolattól.”¹⁸

1830-tól rendszeresen komponált is, mindenekelőtt zongora- és kamaraműveket. 1840 után, tehát házasságkötésüket követően erősen érződik műveiben Robert Schumann zenei nyelvének hatása. A zeneszerzői ambíciói viszont nem teljesültek be, egyrészt zenei tehetségének e részét túlszárnyalta zongorajátéka, másrészt a kor társadalmi hangulata sem támogatta az e fajta női igyekezeteket. Erről 1838-ban fejtette ki véleményét naplójában. „Valaha azt képzeltem alkotói tehetségem van, de fel kellett hagynom e gondolattal, a nő ne vágyakozzon komponálásra, még ha képes is lenne rá, tehát miért kellene erre törekednem? Nagyképű lenne, még ha annak idején apám vezetett is ehhez.”¹⁹

Megközelítőleg két tucat műve maradt meg az utókornak.²⁰ Minden bizonnyal jóval többet komponált, melyek jelentős része elkallódott. Élete utolsó alkotókorszakából jelentősek

¹⁷ ČIEFOVÁ, Martina: *Klavírne umenie v Bratislave v 19. storočí*. Nitra : KH PF UKF, 2008, 42. o.

¹⁸ U. o. 43. o.

¹⁹ STAROSTA, Miloslav: : *Kapitoly z dejín klavírneho umenia a pedagogiky klavírnej hry*. Bratislava : VŠMU, 2000, 54. o.

²⁰ Clara Schumann fennmaradt szerzeményei: *Quatre Polonaises pour le pianoforte*, Op. 1. (1831); *9 Caprices en forme de valse pour le piano*, Op. 2 (1832); *Romance variée pour le piano*, Op. 3 (1833); *Walzer für Gesang und Klavier* (1834); *Valses romantiques pour le piano*, Op. 4 (1835); *Quatre pieces caractéristiques*, Op. 5 (1. *Le Sabbat*; 2. *Caprice à la Boléro*; 3. *Romance*; 4. *Ballet des Revenants*, (1835); 6 *Soirées musicales*, Op. 6: 1. *Toccatina a moll*; 2. *Nocturno F dur*; 3. *Mazurka g moll*; 4. *Ballada d moll*; 5. *Mazurka g moll*; 6. *Poloneze a moll* (1836); *Konzert für Klavier a moll*, Op.

viszont a Beethoven és Mozart zongoraversenyeihez írt kadenciái, mégpedig L. van. Beethoven G dur, op. 58 (1870) és c moll, op. 37 Zongoraversenyéhez (1870), valamint W. A. Mozart d moll Zongoraversenyéhez K. 466 (1891).

Élete utolsó időszakában 1881-től férje műveit kezdte rendszerezni és kiadni, 1878 – 1892 között pedig a frankfurti Konzervatórium zongoratanáraként tevékenykedett. Kiváló zongoristák egész sorát nevelte ki, közöttük több művész-hölgyet is, mint *Nathalie Janoth*, *Fanny Davies*, *Adèle Verne*, *Ilona Eibenschutz* és a pozsonyi származású *Hermine Eissler*, aki szintén egyike volt a Schumann művek autentikus tolmácsolójának.

Clara Schumann Wieck 1896-ban hunyt el hetvenhét évesen szinte teljesen megsüketülve. Férje mellett temették el Bonnban. Művészete és zenei üzenete felejthetetlen értéket képvisel az utókor számára, ill. még manapság a 21. században is.

7 (1836) *für Variations de concert pour le pianoforte, sur la Cavatine du Pirate, de Bellini*, Op. 8, Impromptu G dur. *Souvenir de Vienne*. (1837), Scherzo d moll No. 1, Op. 10. (1839) ; *Trois Romances pour le pianoforte*, Op. 11: 1. es moll Andante; 2. g moll Andante; 3. a moll Moderato. (1840); *Am Strande*. (1841); 3 Lieder: *Zwölf Gedichte aus F. Rückert's Liebesfrüling für Gesang und pianoforte von Robert und Clara Schumann*, Op. 12: 2. *Er ist gekommen in Sturm und Regen*; 4. *Liebst du um Schönheit*; 11. *Warum willst du and're Fragen?* (1841); *Die gute Nacht, die ich dir sage*. (1841), *Sonate für Klavier g moll* (1842); *Sechs lieder mit begleitung des pianoforte*, Op. 13: 1. *Ihr Bildnis. Ich stand in dunklen Träumen*; 2. *Sie liebten sich beide*; 3. *Liebeszauber*; 4. *Der Mond kommt still gegangen*; 5. *Ich hab'in deinem Auge*; 6. *Die stille Lotusblume*. (1843); *O weh des Scheidens, das er tat*. (1843); *Impromptu E dur* (1844); *Scherzo c moll No. 2*, Op. 14 (1845); *Quatre pièces fugitives*, Op. 15: 1. *Larghetto F dur*; 2. *In poco agitato a moll*; 3. *Andante espressivo D dur*; 4. *Scherzo G dur* (1845); *III Praeludien und fugen für das pianoforte*, Op. 15 (1845); *Trio für pianoforte, violine und violoncello*, Op. 17 (1847); *Mein Stern dal Friederike Serre versére*. (1848); *Variationen für das pianoforte über ein thema von Robert Schumann*, Op. 20. (1854); *Drei romanzen für pianoforte*, Op. 21. (1855); *Drei romanzen für pianoforte und violine*, Op. 22. (1855); *Sechs lieder aus jucunde von Hermann Rollet*, Op. 23: 1. *Was weinst du, Blümein?*; 2. *An einem lichten Morgen*; 3. *Geheimes Flüstern*; 4. *Auf einem grünem Hügel*; 5. *Das ist ein tag*; 6. *O lust, O lust. Dedicated to Livia Frege*. (1855); *Impromptu* (1885);